

Zamanın ve Mekânın Transkripsiyonu Olarak Metin

Ozan Öztepe

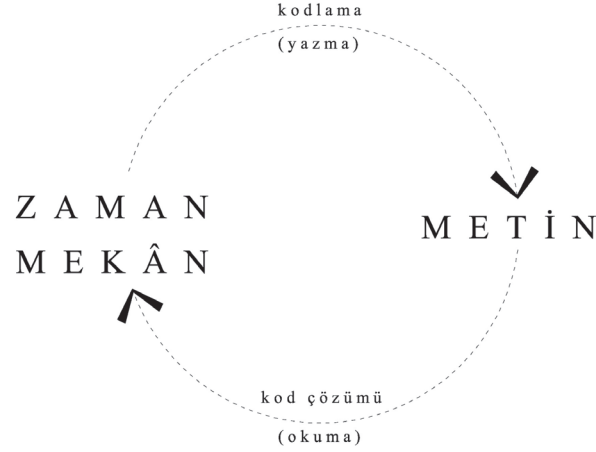
“Ne içindeyim zamanın,
Ne de büsbütün dışında;
Yekpâre, geniş bir ânın
Parçalanmaz akışında”

Ahmet Hamdi TANPINAR

İnsanoğlunun zaman ile yaşadığı çetrefilli ilişkiyi Tanpınar, aynı anda zamanın içinde ve dışında olma düalizmi ile tanımlıyor. İçin ve dışın birbirlerine temas ettiği çeperde beliren ân, koşul olarak insanoğlunun mekân ve zamandaki varoluşunu imliyor. Zamanın mı yoksa özne ve nesnelerin mi akış halinde olduğu bir başka sorunsal ortaya çıkarıyor. Sürekli akıp giden zaman; Heidegger’in tanımlamasıyla dünyaya fırlatılmış insanı, karşı konulamaz sona doğru yaklaştırıyor. Özne, zaman ve mekân durdurulamaz bir devinimin sacayağını oluştururken edebiyat; bu devinimi hem tanımlayan hem metin aracılığıyla belleğe aktaran bir imkân sunuyor.

Mekân ve zaman, edebiyatı var eden kavramların başında yer alır ve öznenin tahayyülü aracılığıyla mutlak ilişki halinde bulunur. Dilin kendisi; insanlar, mekân ve zaman arasındaki yakın bağlantıyı ortaya çıkarır.¹ Mekân, edebi anlatının bağlamsal olarak konumlanabileceği bir *topos* su-

¹ Tuan, Y.F., 1977. *Space and Place*, University of Minnesota Press, s.171

nar. Aktarılan mekân gerçek ya da hayali bir coğrafyanın geçmiş, şimdi ya da gelecekteki bir ânını betimleyebilir. Edebiyat, öznenin mekâna dair duygulanımını ayrıntılı olarak tanımlamamızı sağlar. Öznenin gerek zaman içindeki yaşanmışlıkları gerekse kurguya dayalı düşünce ve betimlemeleri edebi tasvirler aracılığıyla belirginleşebilir. Geçmiş özelinde ele alındığında, belirli bir çağın fiziksel ve algısal gerçekliklerini edebiyatın çağrıştırmacı betimlemeleri aracılığıyla hafızaya alarak korumak, zamanın bir ânına dair durumunun temsilini sağlar. Edebiyat; mekâna dair temel belirsizlik olan özne ile nesne arasındaki ilişkiyi aktarılabilir kılar. Bu bağlamda metin; hayali ya da gerçek bir mekânda öznenin, nesnenin ve yaşanmışlıkların zaman özelindeki temsiline dair temsil arayüzü sunar. Zamanın ve mekânın transkripsiyonu olarak metnin açıklanabilmesi için öncelikle zaman / süre, mekân / uzam ve her birinin kesişimi durumundaki kronotop kavramları irdelenebilir.

Zaman / Süre

Dünya gerçekliği olarak zaman ile öznenin onu algılama hali olarak süre kavramları birbirlerini bütünlemekle birlikte farklı açılımlar sunar. Bergson; öznenin mekânda gerçekleştirdiği eylemleri, sahip olduğu deneyim ve yaşantıyı, zaman ve süre (duree) kavramlarını ayırıştırarak ta-

nımlar. Zaman; öznenin bulunduğu mekânda geçirdiği numerik değerler aracılığıyla hesaplanabilir matematiksel zamandır. Pozitivist bağlamda ele alındığında zaman, nesnel dünyaya ait olan bilginin geçerli olduğu kabulüne dayanılarak, özne harici maddi evrende geçen zamanı betimler. Maddenin evrendeki zamansal işleyişiyle, öznenin algıladığı zaman arasında kavramsal farklılık bulunur. Salt mekâna dayalı bir zaman fikri, özne haricindeki maddi evrenin kanunlarına tabiidir. Madde mekânın, hayat ise zamanın ortaya çıkardığı bir nen olduğu için madde, uzay içinde var olur.² İnsanoğlunun sahip olduğu sezgi ve şuur, Bergson'un önerdiği süre kavramının çıkış noktasını oluşturur. Öznenin hayatını tanımlayan süre, özneye mal olan, onun yaşamış olduğu hakiki zamanı niteler. Hakiki zaman olan süre, bölünemez bir süreklilik ve ölçüye gelmez bir niteliğe sahiptir.

Süre; öznenin anlam dünyasına ait bir duyu taşıyıcısı olarak, bilincin deneyimlediği hakikati niteler. Sınıflandırıcı aklın bir biçimi olarak mekân, zihni nitelikten ziyade niceliğe, anlamaktan ziyade ölçmeye yönlendirir. Bu bağlamda mekân; sürenin akışını parçalara ayıran, zamanı kendi fiziksel boyutları içine indirgeyen madde dünyasını betimler.³ Bergson, ölçülebilenin sadece mekân olduğunu belirtir. Süre; zihinsel bir sentez ve nitelikler yumağını betimler ve sayı ile ilişki barındırmaz.⁴ Süre; öznenin yaşadığı hakikattir. Süre bağlamında nesnel dünyanın sınırlarından arınarak iç dünyasına dair duygulanıma sahip olan özne, süreyi hafızasında muhafaza eder. Zamanın özne özelindeki yansıması olarak süre bireysel deneyime dairdir ve bu doğrultuda özne, metin aracılığıyla içsel yaşantısını aktardıkça yaşamış olduğu ânı betimler.

Mekân / Uzam

Yaşadığımız mekânın sabit olmadığı ve sürekli devinim içerisinde bulunduğu gerçeği, Galileo'nun 17.yy'ın başlarında dünyanın döndüğüne dair savı sonrası belirginleşmiş ve dünya üzerindeki her şeyin hareket halinde olduğu gerçeği kabullenilmiştir. Yeryüzünün hareket halinde

² Gündoğan, A. O., 2013. *Bergson*, İstanbul: Say Yayınları, s.52

³ Soja, E. W., 2017. *Postmodern Coğrafyalar: Eleştirel Toplumsal Teoride Mekânın Yeniden İleri Sürülmesi*, (Y. Çetin, Çev.), İstanbul: Sel Yayıncılık, s.165

⁴ Gündoğan, A. O., 2013. *Bergson*, İstanbul: Say Yayınları, s.80

olma durumu, mekânın tanımlanabilmesi için zaman kavramının da değerlendirilmesi gerekliliğini ortaya çıkarır. Öznenin mekâna dair deneyimi, belirli bir süre dahilinde mekândaki hareketi aracılığıyla gerçekleşir. Devinin halindeki öznenin, bulunduğu mekânı algılamak için öngördüğü zaman dilimi, mekânın kendisinden bağımsız şekilde özne tarafından tayin edilir. Mekân; değişmeyen bir uzay-mekân düzeninde sabit ve durağan kaldığı halde, hareket halinde olan, öznenin kendisidir.⁵ Mekân ve özne arasındaki bu ilişki özelinde Foucault, mekân ve uzamı iki farklı kavram olarak yorumlayarak yeni bir bakış açısı getirir. Foucault, mekânı nesne ve özne ile ilişkilendirerek mekân kavramının yerine uzam kavramını kullanır.⁶ Uzam; zaman boyutunun da tanımlanmasıyla, yaşanan mekânı betimler. Zaman ve mekân bağlamında uzam, konuşlandırmalara ya da mevkilere (emplacement) dönüşür. Öznenin bulunduğu mekân ile kurduğu ilişki zamana dairdir. Özne ve zaman olmaksızın ele alınacak olan mekân, bir 'nen'dir.⁷ Süregiden zaman, öznenin mekândaki konumlanmalarını düzenler ve onu mekânda var eder. Mekândan bağımsız bir zaman kurmanın olanaksız olduğu göz önünde bulundurulduğunda, durdurulmuş bir zaman durdurulmuş bir mekâna tekabül eder.⁸ Henri Lefebvre, zamanın mekânın içine dahil olduğunu savunur.⁹ Zaman, mekâna içkin olan rasyo-nellik içinde süresizleşerek sabitletir. Zaman akıp geçtikçe yok olan şey, eylemden anıya, üretimden düşünceye dönüşen tarihtir.

Kronotop

Mikhail Bakhtin; mekân ve zaman kavramlarının dil özelindeki temsili için kronotop kavramını kullanır.¹⁰ Yunancada kronos (zaman) ve topos (mekân) kelimelerinin birleştirilmesiyle oluşan kronotop kelimesi, Türkçeye zamanmekân olarak aktarılmıştır. Kronotop, zamanla mekân arasında çeşitli toplumsal deneyimler aracılığıyla farklı biçimlerde kurulan içsel

5 Mitchell, W. J. T., 2005. İkonoloji: *İmaj, Metin, İdeoloji*, (H. Arslan, Çev.), İstanbul: Paradigma Yayıncılık, s.127

6 Foucault, M., 2011. *Bilginin Arkeolojisi*, (V. Urhan, Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

7 Kahraman, H. B., 2015. "Edebiyatın Mekânla Varlık - Yokluk İlişkisi", 55-64, *Hece Dergisi*, no:221, s.57

8 Kahraman, H. B., 2004. *Türk Şiiri, Modernizm, Şiir*, İstanbul: Agora Kitaplığı, s.299.

9 Lefebvre, H., 2015. *Mekânın Üretimi*, (I. Ergüden, Çev.), İstanbul: Sel Yayıncılık, s.52

10 Bakhtin, M., 2001. *Karnavalın Romana*, (C. Soydemir, Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları

başların edebiyattaki özgül görünümünü ifade eder.¹¹ Zaman ve mekân, anlatı düğümlerinin birbirleriyle çakıştığı yeri betimler. Anlatılar aracılığıyla zaman tanımlanabilir bir arayüz oluşturur ve yaşantılar iletilbilir hale gelerek bilgiye dönüşür. Kişi, olayın geçtiği yer ve zamana dair betimlemelerde bulunabilir konuma erişir.¹² Kronotop, okura hayal gücüyle inşa ederek algılamaya çalıştığı zamanın ve mekânının alternatif bir betimi için başlangıç noktası sunar.

Kronotop aracılığıyla zaman ve mekân tanımlanabilir hale gelecek, tarihsel bağlamda, metin olarak temsil edilebilir. Kronotop; tarihin, kültürün, mekânsal ve zamansal ilişkilerin gözlemlenebileceği bir bakış sunarak, topluma dair yazılı ve sözlü kültürel üretim biçimlerini görünür kılar. Özneye dair deneyimler ve toplumsal yaşam, zaman ile kurduğu ilişki özelinde mekânda izler bırakır. Toplumsal dinamikler, öznenin gündelik hayat pratikleri ve tüm sosyo-kültürel faaliyetler, kronotop aracılığıyla anlatılarda temsil edilebilir hale gelir.¹³ Öznenin gerçekleştirdiği mekânsal deneyim, metin haline geldiğinde uzamda belli bir özgül yer işgal eder ve yeni bir zaman ve mekân boyutuna yerleştirilir. Metin olarak kronotopun okunarak alımlanması, yeni bir zaman dilimi aracılığıyla gerçekleşir. Kronotopu metinsel arayüze aktaran yazar ile okur arasında kimi zaman yüz-yıllarca zaman farklılığı bulunabilir.

Bakhtin'e göre kronotop uzayda zamanı somutlaştırmanın başlıca aracı olarak işlev görür. Öznenin geçmişle kurduğu ilişki, sürekli olarak şimdide yaratıldığı için, mekânsal özelliğe sahiptir. Geçmişe dair tüm devinimler, olaylar ve anlamlandırmalar, ortaya çıktıkları mekândan bağımsızlaşır ve kronotop aracılığıyla şimdiye taşınır. Bu durum özelinde kronotop, mekân ve zamana dair bir temsil arayüzü sunar. Özne; yaşamı boyunca zamana ilişkin olarak sürekli bir aktarma, dönüştürme, yorumlama arayışı içerisinde bulunur. Kronotop, mekâna kaydedilen algısal dünyaya dair bilginin metinsel temsilini sunar. Kronotop bağlamında ele alındığında her deneyim; mekân ve zaman kavramları aracılığıyla anlam-

11 A.g.e., s.28

12 A.g.e., s.304

13 Süalp, Z. T. A., 2004. *ZamanMekân: Kuram ve Sinema*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, s.62

landırılabilir hale gelir.¹⁴

Zamanın ve Mekânın Transkripsiyonu Olarak Metin

Edebiyat aracılığıyla geçmişteki, şimdideki ve gelecekteki özneye, nesneye ve mekâna dair yaşanmışlıklar, anılar, olaylar, zamansız ve mekânsız bir bağlamda temsil imkânı bulur. Söz, yazıya dönüştükçe sayfa düzleminde mekânsallaşır ve okur özelindeki her bir okuma ânında, şimdide var olur. Heraklitos'un 'her şey akar, her şey devinir ve hiçbir şey olduğu gibi kalmaz' söylemi özelinde durdurulmaksızın akıp giden zaman, yazarın niyeti doğrultusunda metin aracılığıyla kayıt altına alınır. Umberto Eco, Açık Yapıt isimli kitabında metindeki anlamın ortaya çıkartılabilmesi için yazarın, metnin ve okurun niyetlerini ayırıştırır. Metin, yayınlandığı ândan itibaren yazarın anlam dünyasından bağımsızlaşarak yazınsal evrene dahil olur. Okurun belirli bir süre dahilinde gerçekleştirdiği okuma eylemi sırasındaysa yazarın metni kaleme aldığı ân, yeniden inşa edilir. Bu bağlamda okuma eylemi bir nevi kod çözümünü ve transkripsiyonu betimler. Okurun okuma aracılığıyla gerçekleştirdiği kod çözümü tamamen öznel bir eylemdir ve yazarın niyetinden bağımsızdır. Okurun metni okumak ve kendi imge dünyasında yeniden inşa etmek için ayırdığı zaman dilimi numerik bir değer olmasının ötesinde Bergson'un tanımladığı süre kavramı ile ilintilidir. Mekânın ve zamanın metin aracılığıyla belleğe alınması, yazarın yaşanmışlıkları ve niyeti çerçevesinde öznel bir eylemdir. Umberto Eco'nun Açık Yapıt düşüncesi bu bağlamda yeniden belirginleşir. Metin; sonsuz sayıda anlamlandırma olasılığına açık bir yapıt durumundadır. Yazarın metni kaleme alma niyeti ile okurun okuduklarını alımlama niyeti polisemik özellik gösterir. Özne; mekân ve zaman ile ilişkili olduğu sürece mekân uzama, zamansa süreye evrilir. Bu dönüşüm metin aracılığıyla zamanın ve mekânın hafızaya alınarak yazınsal evrende muhafazasına öncülük eder.

¹⁴ Bakhtin, M., 2001. *Karnavaldan Romana*, (C. Soydemir, Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s.29